

намінантамі батанічных, дэндралагічных, глебазнаўчых, лесазнаўчых, фітапаталагічных паняццяў. Да разраду запазычанняў адносяцца семантычна адаптаваныя іншамоўныя словы, якія перададзены графічна-фанетычнымі сродкамі мовы-рэцэптара і рэгулярна выкарыстоўваюцца ў маўленні, для тэрмінаў характэрна рэгулярнае ўжыванне ў пэўнай тэрміналагічнай галіне. Уласналексічны спосаб тэрмінаўтварэння дастаткова пашыраны ў беларускай лесагаспадарчай тэрмінасістэме і скіраваны на інтэрнацыяналізацыю ўласнага тэрмінафонду.

ЛІТАРАТУРА

1. Дзядко Д. В. Да пытання пра ўласналексічны спосаб тэрмінаўтварэння (на матэрыяле беларускай матэматычнай тэрміналогіі) / Д. В. Дзядко // Язык и межкультурные коммуникации: сборник научных статей. – Минск: БГПУ, 2007. – С. 105.

2. Казкенова, А. К. Онтология заимствованного слова : монография / А. К. Казкенова. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 248 с.

3. Русак, В. У. Тэматычная класіфікацыя тэрмінаў лясной гаспадаркі / В. У. Русак // Общественные и гуманитарные науки : материалы 86-й научно-технической конференции профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и аспирантов, Минск, 31 января – 12 февраля 2022 г. – Минск : БГТУ, 2022. – С. 108-110.

4. Русак, В. У. Беларуская мова (прафесійная лексіка). Лясная гаспадарка і садова-паркавае будаўніцтва: вучэбны дапаможнік для навучэнцаў устаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі па спецыяльнасцях напрамку адукацыі «Лясная гаспадарка і садова-паркавае будаўніцтва» / В. У. Русак. – Мінск: РІПА, 2019. – 238 с.

УДК 811.161.3'373+821.161.3Колас

В.А. Мандзік, ст. навук. супр., канд. філал. навук
(ЦДБКМіЛ НАН Беларусі, г. Мінск)

АРЫГІНАЛЬНЫЯ ЗНАЧЭННІ ЛЕКСІЧНЫХ АДЗІНАК У МОВЕ ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА

Аўтарская лексікаграфія можа быць вызначана як тэорыя і практыка стварэння слоўнікаў мовы асобных аўтараў. Задача такіх слоўнікаў – служыць дапаможнікам для паглыбленага вывучэння гісторыі літаратурнай мовы той эпохі, у якую жыву і працаваў пісьменнік, паколькі кожнае слова строга дакументуецца ў

адпаведнасці са сваім значэннем і ўжываннем. Разам з тым слоўнікі мовы пісьменнікаў з'яўляюцца свайго роду даведнікамі па творчасці аўтараў, даюць ключ да правільнага разумення іх тэкстаў, дапамагаюць у вывучэнні моўнага і літаратурнага стыляў пісьменніка.

Грунтоўнае ўсебаковае вывучэнне лексічнай спадчыны асоб, якія з'яўляюцца заснавальнікамі беларускай літаратурнай мовы, дазваляе прасачыць спецыфіку развіцця асобных лексічных працэсаў, семантычныя трансфармацыі пэўных слоў, параўнаць і суаднесці лексічны і семантычны патэнцыял мовы пісьменніка і сучаснай літаратурнай мовы. Вынікі падобнага даследавання мовы твораў Янкі Купалы прадстаўлены ў «Слоўніку мовы Янкі Купалы» ў 8 тамах (1997–2012). На чарзе – прадстаўленне ў выглядзе лексікаграфічнай працы лексічнай спадчыны класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа. Работа ажыццяўляецца на падставе электроннага корпуса тэкстаў 20-томнага акадэмічнага выдання збору твораў пісьменніка [1].

Вынікі вывучэння асобных аспектаў лексічнай спадчыны Якуба Коласа (аказіяналізмы, дыялектызмы, запазычанні і інш.) адлюстраваны ў шматлікіх навуковых публікацыях [2; 3 і інш.]. Аднак калі гаварыць пра спецыяльнае, грунтоўнае даследаванне арыгінальных значэнняў слоў у мове пісьменніка, то яно прадстаўлена толькі адным выданнем – «Тлумачальным слоўнікам адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа» Г.У. Арашонкавай і Н.А. Чабатар [4]. Аўтары раскрываюць значэнне слоў, ужытых Якубам Коласам у яго творах, але не зафіксаваных «Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы». Акрамя таго, у выданне ўключаны некаторыя словы, адлюстраваныя ў ТСБМ, аднак выкарыстаныя пісьменнікам у іншых значэннях ці адценнях значэння. Рэестр другой з названых груп лексічных адзінак у слоўніку досыць абмежаваны, што тлумачыцца і канцэпцыяй выдання, і крыніцай лексічнага матэрыялу (створаны на падставе 12-томнага збору твораў), і, трэба меркаваць, адсутнасцю на момант стварэння працы магчымасці аўтаматычнай апрацоўкі электронных тэкстаў. Сёння мы маем у распараджэнні створаную спецыялістамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі праграму, якая аўтаматычна адлюстроўвае ўсе кантэксты ўжывання той ці іншай лексічнай адзінкі з 20-томнага збору твораў. Яна дапамагае таксама ствараць у электронным выглядзе слоўніковыя артыкулы з рэестравым словам, граматычнымі і стылістычнымі паметамі, значэннямі / адценнямі значэнняў, прыкладамі з твораў з іх пашпартызацыяй (назва твора, том, старонка). Такое прадстаўленне матэрыялу дазваляе дакладна зафіксаваць усе значэнні і адценні

значэння слова, параўнаць іх з тымі, што замацаваліся ў сучаснай літаратурнай мове, выявіць арыгінальныя, уласцівыя мове пісьменніка, прасачыць іх распаўсюджанасць у лексічнай спадчыне аўтара.

У межах дадзенай публікацыі прывядзём толькі некаторыя прыклады арыгінальных, не зафіксаваных ТСБМ значэнняў слоў з творчай спадчыны Якуба Коласа. Так, прыслоўе **важка** побач са значэннямі ‘цяжка, без лёгкасці’ і ‘пераканаўча, доказна’ ўжываецца таксама і ў значэнні ‘моцна, балюча’: *І гэта процьма ўсякіх зыкаў / Злілася ў гул адзін вялікі, / Дзе з непрывычкі вуху цяжка, / Дзе б’юць па сэрцы яны важка*. Новая зямля VIII/263¹. Адзначым, што семантычны аб’ём лексічных адзінак часцей за ўсё аказваецца больш шырокім у ТСБМ, нягледзячы на наяўнасць аўтарскіх коласаўскіх значэнняў. Так, да дзеяслова **валачыцца** ТСБМ падае чатыры значэнні: **1.** Цягнуцца па зямлі, падлозе і пад. // Хадзіць услед за кім-н.; **2.** Вандраваць, блукаць; бадзяцца; **3.** за кім. Заляцацца; **4.** Залежны стан да валачыць (у 4 знач.). Параўнаўшы з семантычным аб’ёмам слова ў Якуба Коласа, высвятляем, што аўтар ужыў гэты дзеяслоў у другім і трэцім з названых значэнняў. Прыкладны змест слоўнікавага артыкула для дадзенай лексемы выглядае так:

валачыцца дзеясл. **1.** Вандраваць, блукаць; бадзяцца. *А ты чаму не прыдбаў гаспадаркі? Хлеба лёгкага шукаеш. Па свеце валочышся, забастоўшчык*. Вайна вайне XV/62.

2. за кім. Пагард. Заляцацца. *Стаў за Ганнай валачыцца / Хвалька гэты, Дамянік – / На каханкі ён навук, / Абы толькі падражніцца*. Сымон-музыка IX/182.

3. Змагацца, спаборнічаць. *З панам страшна і судзіцца. / Усякі гэта знае. / Страшна з панам валачыцца, / Бо пан грошы мае*. Бяднота I/359.

Як бачым, трэцяе з коласаўскіх значэнняў – арыгінальнае, аднак агульны семантычны аб’ём аказваецца меншым, чым у сучаснай беларускай мове. І гэта заканамерна: з часу напісання твораў класіка да часу стварэння ТСБМ прайшлі дзясяткі гадоў, за якія слоўнікавы склад мовы значна пашырыўся.

Да некаторых лексем намі зафіксаваны два арыгінальныя значэнні. У якасці прыкладу прывядзём слоўнікавыя артыкулы да дзеясловаў **валіць** і **важыць**.

¹ Тут і далей пашпартызацыя даных ажыццяўляецца ў наступным парадку: назва твора том/старонка.

валіць дзеясл. 1. каго-што. Прымушаць упасці; абарочваць, перакульваць. *Раптам маладзіца хапае салдата і ў момант вока валіць яго на зямлю. У пушчах Палесся XV/165.*

2. Наракаць, абвінавачваць. *З захапленнем, з заміраннем / Сон той слухалі жанкі. / Не было канца ўздыханням: / «Ой, пакутнік жа які!» / І ў страшэнным абурэнні / На мужчын валіць пайшлі, / Бо даўно б яго знайшлі, / Каб на грош таго хацэння. Прапаў чалавек IV/191.*

3. Ісці, рухацца (натоўпам або ў адзіночку). *Клунак за плячамі, / Згорбленыя спіны, – / Валіць чарадамі / Люд на сплаў, віціны. Плытнікі I/153. // Паднімацца ў вялікай колькасці (пра дым, пару і пад.). Надзей не трачу я: хоць валіць дым, – / Забрэ агонь пякучы. У апошні час III/98.*

4. Наносіць удары, біць. *Янка сярдзіты, ні дай Божа. Калі часам б'ецца з кім, ту ні глядзіць, ні сачыць ні вока, ні бока, – так і валіць чым ні папала, што ў руках трымае. Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле VI/376.*

Тут арыгінальнымі з'яўляюцца другое і чацвёртае значэнні.

важыць дзеясл. 1. каго-што. Вызначаць вагу; узважваць. *Грынчар – юрыст. / Быў пракурорам / І старажылам у палку. / Прымаў і важыў тут муку, / За час вайны не ведаў гора. На шляхах волі XI/141.*

2. Мець пэўную вагу (у 1 знач.). *Мой дзед важыў адзін пуд і адзін фунт... На ростанях XIV/362.*

3. Мець значэнне, сілу, уплыў. – *Бачыш, Янка, – сказаў Лабановіч, – а ты нядаўна гаварыў, што нікудышныя мы людзі. А вось Шварц ставіцца з навагаю да нас. А гэта, дружа, значыць, што мы нешта важым. На ростанях XIV/178.*

4. Думаць, меркаваць. *І кажса Насця: / «А вядома, / Складаць манаткі трэба нам, / У Луцк заедзем хоць, а там, / Як можна будзе, зноў дадому». / А бацька важыць па-другому, / Але памоўківае сам. На шляхах волі XI/27.*

5. Наважвацца, намервацца. *Глядзіць – прывезлі тры цыстэрны, / Шэсць грузавых, відаць, снарады, / Што важыць вораг крыважэрны? Суд у лесе X/249.*

Для дадзенай лексемы арыгінальнымі выступаюць трэцяе і чацвёртае значэнні.

Праца па ўкладанні слоўнікавых артыкулаў для слоўніка мовы Якуба Коласа яскрава сведчыць пра тое, што семантычны аб'ём лексічных адзінак у мове твораў класіка часта не супадае з семантычным аб'ёмам гэтых жа слоў у сучаснай беларускай мове. У

той жа час многія з арыгінальных значэнняў Якуба Коласа падаюцца арганічнымі, зразумелымі, знаёмымі носьбіту беларускай мовы. Выяўленне семантычнай тоеснасці пэўных лексічных адзінак у мове твораў пісьменніка і іншых аўтараў (напрыклад, на базе корпуса беларускай мовы), на наш погляд, можа быць падставай для пашырэння зместу слоўнікавых артыкулаў тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, які рыхтуецца ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, новымі значэннямі і адценнямі значэнняў.

ЛІТАРАТУРА

1. Колас, Якуб. Збор твораў : у 20 т. / Якуб Колас ; [рэдкалегія: М. У. Мясніковіч і інш.] ; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2007–2012.

2. Мантур, А. Аўтарскія неалагізмы Якуба Коласа і іх рускамоўныя перакладныя эквіваленты / А. Мантур // Слова ў кантэксце часу : матэрыялы IV Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю з дня нараджэння д-ра філал. навук праф. А. І. Наркевіча, Мінск, 14–15 сак. 2019 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В. М. Самусевіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2019. – С. 79–82.

3. Мазуркевіч, Л., Барысенка, Н. Саматычная лексіка як структурны кампанент фразеалагізмаў у мове алегарычных апавяданняў Якуба Коласа «Казкі жыцця» / Л. Мазуркевіч, Н. Барысенка // Мова – літаратура – культура: VII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа, 27–28 верас. 2012 г., Мінск, БДУ : зб. навук. арт. / пад агул. рэд. Т. І. Шамякінай. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2012. – С. 179–183.

4. Арашонкава, Г. У., Чабатар, Н. А. Тлумачальны слоўнік адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа / Г. У. Арашонкава, Н. А. Чабатар ; навуковы рэдактар А. І. Падлужны / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск : Беларуская навука, 2003. – 285, [2] с.